

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.332>

УДК 94(477) «18»

Олена ПРИЩЕПА

докторка історичних наук, доцентка, професорка кафедри суспільних дисциплін,
Національний університет водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
o.p.pryshchera@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9452-2146>

НОВА СИНТЕЗА УКРАЇНСЬКОГО «ДОВГОГО ХІХ СТОЛІТТЯ» В ДОРОБКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Рецензія на книги: «Україна в ХІХ столітті: людність та імперії» та «Україна в ХІХ столітті: доба модернізації» / В. Шандра, О. Аркуша; НАН України, Ін-т історії України.

Київ: Академперіодика, 2022. 436 с.; 706 с. (Україна. Нариси історії)

«Довге ХІХ століття» по праву вважається одним із ключових у новочасній вітчизняній історії. Адже саме тоді в умовах переходу від аграрного до індустріального суспільства як на теренах півдавстрійської, так і підросійської України закладалися підвалини творення української модерної нації з виразним урбанізаційним поступом, потягом населення до масової освіти, медицинацією соціуму, поширенням технічних і культурних принад цивілізації на різні прошарки населення. Проте, як констатують дослідники, його вивчення хоч і займає важливе місце у сучасній вітчизняній історіографії, все ж не є при-

Цитування: Прищеп О. Нова синтеза українського «довгого ХІХ століття» в доробку вітчизняної історіографії [Рец. на кн.: «Україна в ХІХ столітті: людність та імперії» та «Україна в ХІХ столітті: доба модернізації» / В. Шандра, О. Аркуша; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2022. 436 с.; 706 с. (Україна. Нариси історії)]. *Український історичний журнал*. 2023. № 6 (573). С. 332—341. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.332>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ритетним¹. Між тим, за образним висловлюванням Я. Грицака, саме в ХІХ ст. писалися сценарії, які стали реальністю у ХХ ст.² Та, власне, продовжують реалізовуватися й у ХХІ ст., останній з яких — широкомасштабне вторгнення Росії в Україну — розгортається на наших очах.

Тому синтези історії України ХІХ ст. як особливий історіографічний жанр, попри відомі вже спроби подати якомога повну й усебічно осягнену її візію, залишаються затребуваними. Головні концептуальні засади таких наративів, спираючись на зважений аналіз національного відродження, модернізаційних процесів на українських теренах як складової європейської трансформації соціуму, слугують дороговказом, у системі яких координат варто продовжити вивчати українське «довге ХІХ століття»³.

У цій рецензії йтиметься про реалізацію ще одного проекту, значно масштабнішого за попередні. Книжкова серія «Україна. Нариси історії», започаткована Інститутом історії України НАНУ, нещодавно поповнилася двома томами видання «Україна в ХІХ столітті» авторства знаних дослідниць Валентини Шандри й Олени Аркуші. Як і з попередніми трьома книжками цієї серії, присвяченими драматичному ХХ ст., підготовкою до друку томів «Україна в ХІХ столітті» в тісній співпраці з авторками продовжував займатися Видавничий дім «Академперіодика» у рамках Цільової комплексної програми НАН України «Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України» (координатор проекту — член-кореспондент НАН України Г. Боряк). Це видання доступне в електронному та в паперовому варіантах, отож є нагода з ним по-знайомитись ближче.

Спираючись на власні дослідження українського національного руху й модернізаційних процесів на українських землях, а також здобутки сучасної вітчизняної й зарубіжної історіографії, авторки концептуалізують українське «довге ХІХ століття» як шлях до всеукраїнської єдності, який торувався кількома поколіннями української людності з обох боків державного кордону — Російської та Австрійської / Австро-Угорської імперій. У пошуку нових смислів і контекстів різних аспектів історії ХІХ ст., врахуванні розмаїття, суперечливості, феномену множинних лояльностей, регіональної специфіки українських земель у складі двох імперій, простежується авторське бачення цього відтинку української історії. Його прочитання вимагало прискіпливого відбору факто-

¹ Мудрий М. Погляд на українську історію ХІХ століття. В: Аркуша О.Г., Кондратюк К.К., Мудрий М.М., Сухий О.М. Час народів: Історія України ХІХ ст.: Навч. посіб. за заг. ред. М.М. Мудрого. Львів, 2016. С. 23.

² Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ, 2021. С. 152.

³ Сарбей В.Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с. (серія «Україна крізь віки», т. 9); Реєнт О.П. Україна в імперську добу (ХІХ — початок ХХ ст.). Київ: Арій, 2016. 320 с.; Аркуша О.Г., Кондратюк К.К., Мудрий М.М., Сухий О.М. Час народів: Історія України ХІХ ст.: Навч. посіб. за заг. ред. М.М. Мудрого. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 408 с.

графічного матеріалу та його структурування, зважаючи на різні нюанси світу людини XIX ст., в якому паростки модерного життя продовжували поєднуватися зі стереотипами традиційного суспільства.

Набір підходів для досягнення поставленої мети дослідниці стисло обґрунтовують у вступній частині праці, а саме якомога повніше врахування зв'язків та залежностей, які продукували суспільства та влада з відходом від зображення історії XIX ст. як постійного протистояння між імперіями та націями; розгляд проблеми українського модерного націєтворення в поєднанні із соціальними запитами народів у складі обох імперій з опертям на концепцію американського історика Б. Андерсона про уявлені спільноти та схему періодизації національних рухів недержавних народів чеського дослідника М. Гроха; наголос на спільних зусиллях громадських діячів різних регіонів України у розбудові її майбутнього. На слушне переконання дослідниць, модерна Україна викристалізовувалась у перехресній взаємодії різних національно-політичних орієнтацій, відповідно її переосмислення має спиратись на територіальний та багатостічний підхід. Адже, окрім українців, свій внесок в її поступ робили й інші етнічні групи, поміж яких зокрема найбільше — поляки, росіяни, євреї, кримські татари [С. 13].

Варто підкреслити, що в архітектоніці праці виразно простежується новаторський пошук зчленування тексту у спосіб, найбільш придатний для вибудування головної лінії авторського історієписання — як шляху до всеукраїнської єдності, а саме відмова розглядати подієву історію українських земель за чітким поділом їх входження до складу Російської й Австрійської імперій, що більш усталене у сучасній вітчизняній історіографії⁴. Натомість запропоновано аналізувати історичні процеси по обидва боки російсько-австрійського кордону в межах спільної тематики, підкреслюючи те, що об'єднувало західних і східних українців.

При поділі значного за обсягом нарративу на дві книжки (сумарно він складає більше 1 тис. стор.) авторки керувалися виразним «розпадом» політичної історії XIX ст. на два періоди, обумовленим революційними подіями «Весни народів» 1848 р. в Австрійській та ліберальними реформами 1860—1870-х рр. у Російській імперіях. Опертя на проблемно-хронологічний принцип послужило методологічним підґрунтям і для внутрішнього поділу тексту на двадцять розділів, скомпонованих у вісім тематичних блоків.

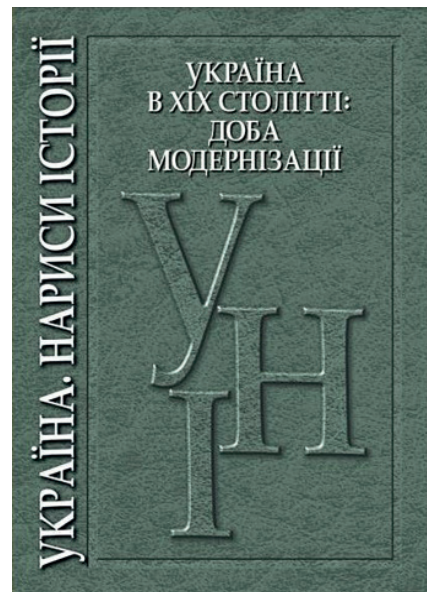
Задум першої книжки нарисів — «Україна в XIX столітті: людиність та імперії» — реалізується в осмисленні взаємодії влади на українських етнічних територіях з її населенням у політичній та регіональній площині, в культурно-інтелектуальному й конфесійному просторах, а також в умовах воєнних конфліктів. Дослідниці пов'язали його з еволюційними змінами форм правління обох імперій — від просвітницького абсолютизму до конституційної монархії.

⁴ Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. С. 295—424; Терещенко Ю. Довге XIX століття: спротив асиміляції. Київ: Темпора, 2022. 840 с.

При цьому слушно наголошують, що форма правління Габсбурзької монархії була ліберальнішою за Романовську, оскільки її правителі толерували участь громадян у політичному житті, що, власне, засвідчувало про перехід від станово-династичного типу мислення до новочасної політичної культури, яка несла усвідомлення рівності всіх перед законом [С. 117]. Небезпідставно залучення місцевих еліт до державного управління дослідниці трактують як засіб формування імперської лояльності, зокрема таких її різновидів, як малоросійство в підросійській та австрорусинство в підавстрійській Україні [С. 125]. Вмотивовано наголошується на вагомішому внеску українців у розбудову Російської імперії в порівнянні з аналогічними процесами в Австрійській, оскільки влада Романових гарантувала їм вигідне кар'єрне зростання за умови політичної «благонадійності» [С. 168].

Широтою охоплених питань вирізняється проведений аналіз культурно-інтелектуального простору України кінця ХVІІІ — першої половини ХІХ ст.: це й освітні процеси, які перебували під контролем обох держав; культурні та наукові контексти «збирання етнічної спадщини» (як українців, так і поляків); статус та сфера використання української мови; початки історичного гранднарративу; перші інституції української інтелігенції на Галичині й Наддніпрянщині («Руська трійця», Кирило-Мефодіївське товариство), низка інших. У цьому зв'язку авторкам важливо було обґрунтувати з'яву інтелігенції — нової верстви, яка перебрала на себе значну частину соціальних функцій шляхти. Деталізуючи дискусійні моменти щодо концепту «інтелігенція», дослідниці звертають увагу на його національні конотації й аргументують переконливий висновок, що в українському суспільстві, де вищі заможні верстви були денационалізовані, саме інтелігенція стала рушієм націєтворчих процесів модерної доби [С. 193].

Незаперечно, що запропонований до розгляду перебіг стосунків владних структур Російської та Австрійської імперій із релігійними конфесіями дозво-

лить вдумливого читачеві скласти уяву про випробовування, які довелося долати більшості з них — через переслідування до віротерпимості, врешті до свободи совісті. Чимало уваги дослідниці приділили осмисленню участі українців у війнах XIX ст. — як загарбницьких, так й оборонних Романовської та Габсбурзької монархій, а також у Першій світовій, небезпідставно наголошуючи, що ліквідація наприкінці XVIII ст. власного козацького війська внаслідок скасування Гетьманщини докорінно змінила бачення українцями збройної боротьби за свою Вітчизну на необхідність виконувати громадянський обов'язок перед імперіями через мобілізації вже до їхніх армій [С. 372]. Окремо концентрується увага на тому, що в умовах жорстокого кровопролиття 1914—1918 рр. українці змушені були воювати по різні боки воєнного конфлікту. І все ж, як переконливо стверджують дослідниці, Велика війна надала багато можливостей прискорити творення української нації та шанс створити свою державу [С. 413]. Зауважимо, що таке обґрунтування Першої світової як каталізатора націєтворчих процесів додає вагомості сприймати сучасну російсько-українську війну в конотаціях глобального виклику, здатного «зцементувати» українську націю.

Значно більша за обсягом й охопленою тематикою друга книжка нарисів — «Україна в XIX столітті: доба модернізації» — зосереджує головну увагу читачів на аналізі модернізації як комплексі структурних змін, пришвидшеному ліберальним реформуванням, у клубку яких — індустріалізація й урбанізація, формування національної ідентичності та взаємопов'язані з ними перетворення в культурних і повсякденних практиках місцевої людності. Небезпідставно дослідниці визначають належність модернізації на українських корінних землях до категорії імперських, оскільки зміни в багатьох сферах життя були спричинені переважно цілеспрямованою перетворювальною діяльністю влади, яку реалізував її адміністративний апарат [С. 7]. Вони детально аналізують утвердження конституційних свобод у Габсбурзькій імперії (1840—1860-ті рр.) та переконливо констатують їх важливу роль у формуванні широкого простору для громадських активностей (щонайбільше в політичній площині) [С. 67]. Детальний, виважений аналіз притаманний і тій частині праці, в якій розглядається реформування різнобічних сторін життя суспільства у підросійській Україні, зокрема аграрної сфери, місцевого управління й міського самоврядування, військової та фінансово-контрольної систем, судочинства, освітньої галузі. Звертаючи увагу на все ж обмежений характер реформ, дослідниці переконливо констатують, що вони послужили вагомим кроком для захисту громадянських прав, розвитку суспільного життя. І це попри те, що російська влада вдавалася й до каральних заходів — проти польського (придушення Січневого повстання 1863 р.) та українського (заборонні Валуєвський циркуляр 1863, Емський указ 1876 рр.) рухів [С. 120].

Дослідниці зауважують значущість технічних нововведень у переході від аграрного до ринкового капіталістичного виробництва; виокремлюють низку чинників, які цьому сприяли: підприємницька діяльність, великі географічні відкриття та геополітичні фактори; маркують ознаки «часу змін»: мобільність,

грамотність, професійна освіта; виділяють базові ліберальні західноєвропейські цінності, що відкривають шлях до вільного розвитку особистості: свобода і внутрішній світ індивідууму [С. 124]. Вони слушно підкреслюють, що модернізаційні зміни на українських етнічних землях по обидва боки кордону не збігалися у часі, але все ж їх єднала подібність із такими усталеними ознаками, як формування ринкових відносин, з'ява підприємливої соціальної групи, прискорені темпи урбанізації, початок формування елементів громадянського суспільства тощо. І що важливо, ці спільні явища, притаманні як Російській, так й Австро-Угорській імперіям, сприяли тому, що модернізація не роз'єднала, а навпаки, посприяла об'єднанню української людності, отже й модерному націєтворенню [С. 125].

До безумовних переваг цієї частини тексту варто віднести узагальнення українського варіанту переходу від традиційного аграрного суспільства до індустріального на підросійських теренах. В. Шандра й О. Аркуша цілком обгрунтовано вбачають його в різночасному та досить пізньому входженні до складу Російської імперії українських регіонів із різним досвідом попередніх економічних традицій; у проживанні в певних межах «осілості» чисельного єврейського етносу, який активно вклучився в підприємницьку діяльність; в охопленні індустріалізацією передусім районів із покладами корисних копалин, які стали локомотивом модернізаційних перетворень, потому портових міст і лише згодом — решти територій; у максимальному втручанні держави в економічний розвиток замість регулювання його ринкових відносин, що деформувало соціальні відносини як у місті, так і селі. Водночас, як резонно зауважують дослідниці, у західноукраїнських регіонах під владою Габсбургів такого тиску на економічні процеси з боку держави не спостерігалось, а за рівнем економічного розвитку вони відставали від розвинених українських губерній Російської імперії [С. 129]. Тут, як на наш погляд, доречно було б, услід за Я. Грицаком, наголосити, що специфіка української модернізації простежується якраз у варіативності її розгортання по обидва боки державного кордону, коли на підросійських землях переважала економічна її складова, а на півдавстрійських — політична⁵. Власне, урбанізаційний процес й аналізувався авторками за різними сценаріями, коли стрімке зростання українських міст у Російській імперії було тісно пов'язане з їх індустріальним розвитком, а в західноукраїнських регіонах Австро-Угорської імперії вони більшою мірою розвивались як адміністративні й культурно-освітні центри.

Заслуговує на увагу ще один важливий акцент про те, що урбанізаційні процеси серед українців відбувалися повільніше за сусідні національні групи, а переїзд у міста нерідко означав зміну національної ідентичності. Особливо промовистою є теза, що для багатьох людей у рамках їхнього життя справедливо говорити про драматичну модернізацію, яка відчувалася настільки болісно, наскільки непростим для людини ставав розрив між звичним домашнім середовищем і шляхом із села в місто [С. 164].

⁵ Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. С. 208.

Комплексно осмислюючи шлях до всеукраїнської єдності, авторки переконливо констатують, що на етапі модерного націєтворення східні українці постали перед вибором — перетворитися на частину російської чи польської модерної нації, або ж самим трансформуватись у новочасну українську націю. Українські інтелігенти нерідко одночасно почували себе «вірнопідданими» Російської імперії та представниками російської культури, а також носіями малоросійського патріотизму. Водночас на західноукраїнських землях простежувалася перехресна взаємодія різних національно-політичних орієнтацій — полоно- (на Закарпатті — мадяро-), москвофільської, австроруської, української, з-поміж яких найбільш серйозний виклик для українського національного проекту склало формування подвійної етнополітичної свідомості в рамках ідеології «русини за походженням, поляки за національністю» («gente Rutheni, natione poloni») [С. 285]. Назагал авторки вмотивовано висновують, що український проект ставав дедалі привабливішим для широких верств населення по обидва боки державного кордону, які втягувалися у простір національного руху через мережу просвітніх і громадських інституцій, пресу, участь у виборчих кампаніях, привчаючись до дисциплінованості та здатності досягати високі цілі [С. 340].

Зауважуючи перспективи дослідження концепту «всеукраїнська єдність» у контексті формування національної ідентичності з усіма її складниками (взаємозв'язок народної та модерної культури, формування уявлень широких верств про колективну національну ідентичність, використання порівняльних характеристик у протиставленні «себе» з «іншим»), дослідниці віддали перевагу індивідуальному рівню його розгляду — як сукупності дій і контактів українських інтелектуалів, що спрямовували цю ідею в русло практичної реалізації [С. 340]. У праці переконливо відображена ключова роль у формуванні відносин між двома частинами України відомих наддніпрянців — П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича, О. Кониського, а найбільше М. Грушевського. І все ж, як обґрунтовано стверджується, протиборство двох військово-політичних блоків дедалі виразніше розводило дві частини України по різних лініях майбутнього фронту, що врешті призвело до декларацій громадянської лояльності щодо своїх держав й участі у війні в лавах ворожих армій [С. 361].

На нашу думку, авторкам нарисів удалося знайти вагомні аргументи для формулювання підсумкової тези про виклики новочасних націоналізмів — як українського, так і інших народів, які розвивалися поряд з українським — російського, польського, єврейського, кримськотатарського, а саме, що оптика їхніх світоглядних орієнтирів уже сприймала визнання незаперечності та природності права на існування й легітимності кожної нації. І все ж модерному українському націєтворенню доводилося постійно не лише взаємодіяти, а й конфліктувати, щонайбільше з польським та «великоросійськими» проектами, котрі заперечували саму можливість майбутньої української державності [С. 454].

Непідробний інтерес, а то й емоційну чуйність у читачів здатна викликати завершальна частина праці, присвячена аналізу практик соціуму в освітній, науко-

вій, мистецькій та багатьох інших сферах культурного життя, а також у повсякденні. На наш погляд, уведення до синтези історії українського «довгого ХІХ століття» розлогих пластів культурного життя соціуму та його повсякдення є незаперечним внеском авторок у творення такого історіографічного жанру праць. Найпомітніші модернізаційні зміни в культурному житті на корінних українських територіях В. Шандра й О. Аркуша пов'язують із докорінним переосмисленням ролі знань, до якого змушені були вдаватись обидві імперії — від епохи Просвітництва та впродовж усього ХІХ ст., формуючи законослухняного громадянина-патріота. Водночас умотивовано наголошують на ролі освітніх закладів у формуванні національних еліт й у ширших процесах національної самоідентифікації, що створювало конфліктне поле імперської влади та освіти, включно з її початковим рівнем [С. 478]. Небезпідставно дослідниці підкреслюють універсальний характер науки та її дедалі тісніший зв'язок із виробництвом і новими технологіями, що стало важливим чинником розвитку індустріальної цивілізації. Водночас обґрунтовано зауважують, що значна частина гуманітарних наук (етнографічні та мовознавчі студії, історія) відігравала чималу роль у національному усвідомленні українського народу [С. 472]. Показово, що, аналізуючи конкретні досягнення у сфері науки на українських теренах, авторки ведуть мову про внесок учених — незалежно від їх етнічного походження та національної ідентифікації.

Не залишать читачів байдужими й ті сторінки праці, де йдеться про вагомі здобутки «високої культури» на українських теренах у таких її нішах, як художня література, театр, музика, архітектура, живопис, та шлях, який вона пройшла — від класицизму через романтизм до реалізму і врешті модернізму. Як слушно стверджують В. Шандра й О. Аркуша, їх інтеграція у західноєвропейський культурний світ відбувалася паралельно із наданням певних імпульсів для формування української національної культури та культур інших народів, замешканих у спільному просторі, де українці склали більшість населення [С. 504]. Підвищену увагу та зацікавленість читачів здатний викликати й аналіз щоденних побутових і культурно-дозвіллевих практик люду: житло, харчування, зміни в одязі, активний відпочинок, спорт, сімейні відносини. Принагідно відзначимо використання дослідницями такого «кута зору» на повсякдення (ще не оцінений належною мірою у вітчизняній історіографії), як розгляд стандартів гігієни й медичної допомоги, на базі котрих формувалася цілісна система охорони здоров'я, в організації якої важливу роль відіграла держава, а згодом ще й громадськість [С. 558—574].

Завершуючи свою багатогранну працю аналітичною післямовою, її авторки переконливо наголошують, що ХІХ ст. подарувало людським спільнотам віру в перетворювальну силу невпинного прогресу, все ще не звертаючи уваги на можливість його руйнівних наслідків. Воно ж сформувало ідеал модерної людини, що вміло поєднувала розуміння своїх прав з обов'язками, сміливо мріяла та не боялася діяти [С. 679].

Насамкінець не можемо не зауважити, що синтетичній реконструкції українського «довгого ХІХ століття» додає привабливості вдало підібраний ві-

зуальний ряд — чорно-білі та кольорові світлини (більше 570), які відображають історичні реалії тієї доби, її героїв. До позитивних моментів рецензованої праці віднесемо й наявність покажчика власних імен і географічних назв, що значно полегшує читачам роботу з текстом, а назагал ще якісне поліграфічне оформлення видання. З дотриманням усіх вимог до наукових видань, нариси все ж готувалися для широкої аудиторії, що спонукало авторок поєднувати науковий стиль письма з науково-популярним, аби в дохідливій формі донести до читачів складні й не завжди передбачувані історичні процеси, які відбувалися на українських етнічних територіях. Словом, доступність, але не спрощеність викладу матеріалу — одна з незаперечних переваг цього видання, котре може слугувати прикладом для дослідників, як варто писати наукові тексти, аби їх читали не лише фахівці.

Звісно, як будь-яке наукове видання, рецензовані книжки не позбавлені окремих вад, що вимагає формулювання конкретних зауважень. Так, на нашу думку, все ж більшої уваги потребує представленість сюжетних ліній, пов'язаних із Буковиною, Закарпаттям, Кримом. Міркуємо, що сюжети про збройні виступи проти Російської імперії (декабристський рух і польське Листопадове повстання 1830 р.) дещо не вписуються в тематичний блок першого тому, присвяченого культурно-інтелектуальному простору України кінця XVIII — початку XIX ст. Можливо, доцільніше їх було розглянути в попередньому розділі «Моделі взаємодії між владою і спільнотами: пошуки й випробування» (адже збройний супротив владі — все ж «випробування»). Хоча у праці є згадки про започаткування окремих музеїв, не завадило б цю сферу культурної діяльності розглянути комплексно, або принаймні деталізувати в останньому розділі, присвяченому аналізу культурних практик модерної доби.

Окрім сформульованих вище деяких зауваг і міркувань дозволимо зробити кілька уточнень по тексту. Так, аналізуючи впровадження міських реформ 1870 і 1892 рр. на теренах підросійської України, авторки зауважують таку форму місцевої влади, як спрощене міське управління, що надавалося економічно слабким містам, посадам чи то заштатним містам [С. 102]. Окрім указаних ними поселень таке управління в 1903 р. отримав ще й Здолбунів — заштатне місто Острозького повіту Волинської губернії (одночасно зі Жмеринкою)⁶. До переліку філій Російського музичного товариства, які діяли в підросійській Україні на початку XX ст., варто включити Житомирську та Уманську⁷.

Назагал представлений у двох книжках нарисів образ українського «довгого XIX століття» має право посісти чільне місце у шереху вже відомих

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Оп. 653. Спр. 121. Арк. 106, 110.

⁷ Шевчук О.В. Музичні відділення Імператорського російського музичного товариства в Україні. В: Енциклопедія Сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, м. Київ. Ф. 646. Оп. 1. Спр. 172. Арк. 52.

праць-синтез такої тематики. Ознайомлення з ними — це не лише нагода для читачів розширити власне бачення цього відрізка історії, а й глибше усвідомити своє місце на шляху до всеукраїнської єдності, який продовжує торуватися зараз, в умовах російської збройної агресії проти нашої держави.

Надійшла / Received 15.06.2023

Olena PRYSHCHERA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Professor of the Department of Social Sciences,
National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)
o.p.pryshchera@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-9452-2146>

A NEW SYNTHESIS OF THE UKRAINIAN
“LONG NINETEENTH CENTURY” IN THE COMPLETION
OF DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

Books Review: Ukraine in the 19th Century: Population and Empires / V. Shandra, O. Arkusha; the NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv: Akadempriodyka, 2022. 436 p. (Ukraine. History Essays)

Ukraine in the 19th Century: Age of Modernization / V. Shandra, O. Arkusha; the NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv: Akadempriodyka, 2022. 706 p. (Ukraine. History Essays)